

međutim prostitucija će biti samo jedno od područja u kojima nam ona pomaže odrediti što treba učiniti.³²

³² Skica ovoga rada pročitana je Društvu za žene u filozofiji na sastancima Američkog filozofskog saveza ožujka 1976. te Kanadskom filozofskom savezu lipnja 1970. Komentatorice su bile Christine Pierce, Susan Sherwin i Winne Villeneuve; svima njima dugujem zahvalnost za korisne sugestije. Od 1976. ovaj rad bio je pročitana nizu sveučilišta kako u Sjedinjenim Državama, tako i u Velikoj Britaniji. Zahvalna sam svima koji su mi pomogli da razjasnim svoja gledišta u diskusiji, a posebice sljedećim ljudima koji su bili toliko ljubazni da mi pošalju pisane komentare: Sari Ann Ketchum, Sari Ruddick, Michaelu Foxu, Alanu Sobieu te Rolfinu Workmanu. Penelope Smith pomogla mi je oko izvora.

12.

JE LI PROSTITUCIJA NEMORALNA?

Igor Primorac

Tijekom zadnja tri desetljeća seksualni moral mnogih zapadnih društava pretrpio je radikalne promjene. Mnoge zabrane karakteristične za tradicionalno, krajnje restriktivno poimanje seksa koje je suvereno vladalo sve do pedesetih godina – zabrana onanije, predbračnog i izvanbračnog seksa, seksa bez obveza i sa čestim promjenom partnera, homoseksualnosti – danas se više ne uzimaju vrlo ozbiljno ili se čak smatraju potpuno zastarjelim. No neke tradicionalne zabrane još uvijek važe. Napose, moralna osuda prostitucije nije ukinuta pa čak ni ublažena. Istina, danas se gotovo nitko više ne poziva na neke od tradicionalnih argumenata protiv prostitucije; no, s druge strane, u opjecaju je nekoliko novih argumenata protiv nje. Prostitucija se više ne smatra najdubljim moralnim padom za koji je žena sposobna, no još uvijek je široko rasprostranjeno mišljenje da je komercijalni seks nemoralan. U ovom članku želim razmotriti neke od argumenata na kojima se zasniva moralna osuda prostitucije i pokazati da nijedan od njih nije valjan.¹

POZITIVNI MORAL

Nema sumnje da moral ovog društva i mnogih drugih suvremenih društava nedvosmisleno osuđuje prostituciju: činjenice koje svjedoče o toj osudi i o njenim raznovrsnim, često veoma ozbiljnim i dalekosežnim

¹ Predmet je ovog članka prostitucija u primarnom, uskom smislu "komercijalnog" ili "nagannog seksa", "seksa za novac", a ne u izvedenom značenju "uporabe vlastitih sposobnosti ili talenta u niške ili nedostojne svrhe". Pitanje o kojem je ovdje riječ može se formulirati i na sljedeći način: je li prostitucija u prvom, izvornom značenju istovremeno i prostitucija u drugom, izvedenom smislu?

posljedicama po one koji se bave prostitucijom, svima su poznate i nema potrebe da ih ovdje nabijam. No što te činjenice dokazuju? Samo to da *konvencionalni moral* osuđuje prostituciju, ne i da ona doista jest nemoralna. Kad je riječ o prostituciji, kao i kad je riječ o svakom drugom moralnom problemu, moramo razlikovati pozitivni moral, moral koji važi u društvu i dolazi do izraza u javnom mnijenju, u zakonima i u svakodnevnom moralnom rasuđivanju i djelovanju članova tog društva, i kritički moral koji predstavlja skup moralnih načela, pravila i vrijednosti, zajedno s argumentima na kojima se ta načela, pravila i vrijednosti zasniavaju, koje pojedinac prihvaća, nastoji u skladu s njima živjeti, i koji mu omogućavaju da kritički prosuđuje moral pojedinih društava, uključujući i njegovo vlastito.

Istina, ta distinkcija nije univerzalno prihvaćena. Bilo je i autora koji su tvrdili da što god neko društvo smatra moralnim ili nemoralnim samim tim jest moralno ili nemoralno u tome društvu. No pošećoće tog gledišta, koje je zastupao na primjer Emil Durkheim i koje se može nazvati moralnim pozitivizmom ili konvencionalizmom, očite su i fatalne. Iz tog gledišta slijedi da svi oni filozofi, pisci, vjerski i društveni reformatori koji su poduzeli kritičku prosudbu i pozivali na promjene moralnih shvaćanja svojih suvremenika, ne samo da nisu bili u pravu – moguće je da nitko od njih nije bio u pravu i sigurno je da nisu svi mogli biti u pravu su oni činili logički nemoguće učiniti. Logički je nemoguće podvrgnuti radikalnoj moralnoj kritici svoje (ili bilo koje drugo) društvo. Druga neuvjertljiva implikacija moralnog pozitivizma jest da jedan te isti način postupanja može biti i moralan (u jednom društvu) i nemoralan (u nekom drugom). Tako je prostitucija bila moralno prihvatljiva (u staroj Grčkoj) i moralna gusoba (u viktorijanskoj Engleskoj). Najzad, pozitivni moral je često nekonzistentan. Prostitucija je tek jedan od brojnih primjera relevantne razlike između uličanke i supruge u takozvanom braku iz korista. Ta vrsta braka, kaže na primjer Friedrich Engels, "dosta često se čeeće za ženu, koja se od obične kurtizane razlikuje samo po tome što svoje tijelo ne iznajmljuje na određeno vrijeme, poput najamne radnice, nego ga jednom za svagda prodaje u ropstvo".² Riječ "ropstvo" prejak

² F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (Berlin: Dietz Verlag, 1953), str. 71.

Je li prostitucija nemoralna?

219

je, a nije sigurno ni da je predmet transakcije tijelo žene,³ no ova je opaska inače sasvim točna. Kako pozitivni moral može najamni seks osuđiti u prvom, ali ne i u drugom slučaju?

Ne tvrdim da se ova nekonzistentnost ne može objasniti. Naprotiv, ona se može lako objasniti, ako se uzme u obzir društveno značenje braka i prostitucije.⁴ I brak i prostitucija mogu se nazvati "seksualnim ustanovama", jer su i jedno i drugo vezani za seks, i jedno i drugo predstavljaju društveni okvir za zadovoljenje seksualne požude. No njihovo je društveno značenje različito. Tokom cjelokupne povijesti, najvažnija najboljim institucionalnim okvirom za rađanje i podizanje potomstva. U skladu s time, brak je od uvijek bio središnja seksualna ustanova, ustanova koju društvo najviše uvažava i podržava, dok je društvena podrška drugih seksualnih ustanova, kao što su konkubinal ili raznjena žena, to slabija što se te ustanove više razlikuju od braka. Prostitucija se nalazi na drugom kraju ovog niza, jer se u prostituciji

obje strane služe seksom za postizanje svrhe koja nije društveno funkcionalna: jedna strana u svrhu zadovoljenja, druga za novac. Vezati spolni odnos za puklo fizičko zadovoljenje znači razlučiti ga i od reprodukcije i od primarnih osjećajnih odnosa koje seks simbolizira. Vezivanje spolnog odnosa za novac [...] ima isto značenje [...]. Za obje strane odnos je isključivo sredstvo za postizanje privatnog cilja [...].⁵

I zadovoljstvo i novac mogu za pojedinca biti od velike važnosti, no to su tek individualne svrhe, koje nemaju društvenog značaja. Zbog toga društvo ne uvažava i ne podržava prostituciju. Tradicionalna zapadna seksualna etika shvaća seks kao nešto po sebi moralno problematično ili čak loše i grešno, stoga dopušta samo kao sredstvo za rađanje djece i, eventualno, način izražavanja i poticanja osjećaja koji se obično vezuju za njihovo rađanje i odgoj. Stoga zapadno društvo osuđuje i prezire prostituciju i njezin zanat.

Time, međutim, još uvijek nije objašnjena nedosljednost tog društva koje osuđuje vanbračni, ali ne i bračni najamni seks. Ključni element

³ O tome raspravljam u preposljednjem ođjeljku.

⁴ Ovdje se oslanjam na klasičan članak Kingsleya Davisa "The Sociology of Prostitution", u S. Dinitz et al. (ur.), *Deviance*, 2nd ed. (New York: Oxford University Press, 1975).

⁵ *Ibid.*, str. 328.

objašnjenja koji dosad nije spomenut jest činjenica da društvo zanimaju običaji i ustanove, a ne pojedinac; društveni moral prosudjuje preinstveno običaje i ustanove, a o pojedincu sudi tako što ga podvodi pod društvene uloge koje ti običaji i ustanove definiraju. Kad bi to bilo drukčije, kad bi društveni moral prosudivao o pojedincu *kao pojedincu*, taj bi moral zasigurno osudio najamni seks u braku baš kao i najamni seks izvan braka. Jer taj moral ne smatra brak vrijednim po sebi, nego jedino kao najprikladniji društveni aranžman za reprodukciju i odgoj djece kao i, eventualno, aranžman koji ponajbolje potiče osjećaje korisne za izvršavanje tih zadataka. Stoga bračni seks nije legitiman kao *bračni*, nego kao seks koji služi društvenoj svrsi. Kad žena ima spolne odnose u braku, ali ne u skladu s ovim normativnim shvaćanjem ustanove braka, nego samo zato da osigura ekonomsku korist koja proistječe iz bračnog stanja, to što ona čini ina najamni karakter baš kao i ono što čini prostitutka u uobičajenom smislu riječi, stoga je isto tako nemoralno sa stanovišta seksualnog morala što ga se društvo pridržava na nivou društvenih pravila i uloga, običaja i ustanova. Društvo to ne vidi, jer ga ne zanimaju život, postupci i motivi pojedinca kao pojedinca. No to je, zasigurno, dovoljan razlog da sud društvenog morala ne smatramo nijerodavnim, pa čak ni relevantnim za rješavanje etičkih problema.

PATERNALIZAM

Paternalizam se najčešće definira kao "ometanje slobodnog djelovanja pojedinca opravdano razlozima koji se odnose isključivo na blagostanje, dobro, sreću, potrebe, interese ili vrijednosti tog pojedinca".⁶ Filozofske rasprave o paternalizmu najčešće se usredotočuju na paternalističko zakonodavstvo, jer sila zakona najjednostavniji je, a često i najdjelotvorniji način ograničavanja slobode pojedinca. No paternalizam se može shvatiti i kao moralno stanovište: može se tvrditi da je neki postupak neispravan zato što će imati ozbiljne nepovoljne posljedice po blagostanje, sreću itd. samog djelatnika, a na toj osnovi poslužiti se pritiskom moralne sankcije kako bi se pojedinac natjerao da se suzdrži od tog postupka. Tako se često tvrdi da je prostitucija loša zato što se prostitutka izlaže opasnostima kao što su (1) spolne bolesti, (2) neprijatno, uvredljivo, pa čak i nasilno ponašanje mušterija, (3) izrabljivanje od strane svodnika i vlasnika javnih kuća i (4) krajnje nizak društveni status prostitutki i prezir

⁶ G. Dworkin, "Paternalism", *The Monist*, vol. 56 (1972), str. 65.

vezan za ljubav. Za osobu za koju seks postoji samo u kontekstu odnosa bliskosti i ljubavi i koja je potpuno nesposobna uživati u čistom seksu, rekli bismo da je prikradena, da je na gubitku. Dakako, "romantično" odbacivanje čistog seksa po pravilu sadrži i tvrdnju da ostali uvjeti nisu jednaki: da osoba koja uživa u čistom seksu dovodi u opasnost i na kraju potpuno gubi sposobnost da seks doživi kao integralni dio odnosa bliskosti i ljubavi. No ta je tvrdnja o ljudskoj psihologiji, bez sumnje, pogrešna.

Sve ovo odnosi se na čisti seks *topče*, a ne na njegovu komercijalnu varijantu. To je posljedica apstraktnog karaktera "romantične" kritike prostitucije: prostitucija se prosuđuje kao nešto loše ne zbog svoga najamnog karaktera, već zato što nema nikakve veze s ljubavlju. Prema tome, kad je riječ o "romantičnom" poimanju seksa, obrana čistog seksa istovremeno je i obrana prostitucije.

FEMINISTIČKA KRITIKA PROSTITUCIJE

U ovom odtjeljku želim razmotriti neke feminističke prigovore prostituciji. No to ne znači da takve prigovore iznose isključivo feministi, niti pak da ih prihvataju svi feministi. Suvremene rasprave o moralnom statusu prostitucije velikim su dijelom rasprave između onih koji u najamnom seksu vide uslužnu djelatnost, koja je sama po sebi legitimna kao i svaka druga i koju ne treba osuđivati ili ograničavati i spriječavati, osim u slučaju izrabljivanja ili podvale, i onih koji tvrde da je prostitucija bitno vezana uz degradaciju žene. Briga za nlogu i položaj žene koja dolazi do izražaja kod ovih drugih karakteristična je za feminizam; prvo stajalište može se označiti kao liberalno. No granice među tim stajalištima nipošto nisu jasne i oštre. Jedna od struja u feminističkom liberalizmu, pristaje te vrste feminizma ne prihvataju kritiku prostitucije koju provode feministi drugih opredjeljenja, već prema tom pozivu zauzimaju stav koji susrećemo kod drugih liberala, tj. drže da on sam po sebi nije za moralnu osudu.²⁸ Stav prema prostituciji karakterističan za liberalne feministe mnogo je bliži načinu na koji same prostitutke vide svoj zanat nego li stav neoliberalnih feminista; no to u očima ovih drugih nema značaja, pošto će oni gledatiše prostitutki protumačiti kao slučaj "lažne svijesti" i na taj način odbiti da ga uzmu za ozbiljno.

Moguće je dovesti u pitanje feministički pristup problemu prostitucije kao problemu položaja i uloge *žene*; jer ima i muškaraca koji se bave tim znanom. Međutim, ne mislim da toj činjenici treba pridavati veliki značaj jer ogromna većina prostitutki jesu žene, a prostitucija je od uvijek bila prvenstveno ženski poziv. Prema tome, ako prostitucija degradira one koji se njome bave, ogromna većina degradiranih osoba jesu žene. No, da li prostitucija doista degradira?

Nema sumnje da mnogi vjeruju kako prostitucija degradira one koji se njome bave. No to uvjerenje može biti pogrešno. Što zapravo komercijalni seks čini ponižavajućim?

Postoje četiri odgovora na to pitanje. Tvrdi se da prostitucija degradira (1) zato što je najamni seks potpuno bezličan, (2) zato što se prostitutka svodi na puko sredstvo, (3) zbog intimne prirode spolnih odnosa u koje ona stupa za novac, i (4) zato što prostitutka prodaje svoje tijelo, ili samu sebe. Jesu li ta objašnjenja uvjerljiva?

(1) Prostitucija ponižava zato što je odnos između prostitutke i mušterije potpuno neosoban. Mušterija ne doživljava prostitutku kao osobu, ne odnosi se prema njoj kao prema osobi, ne uvažava pa čak i ne percipira njene osobne karakteristike, već se spram nje odnosi isključivo kao prema izvoru seksualnog zadovoljenja, kao prema pukom seksualnom objektu.

Jedan moguć odgovor na taj argument glasi da prostitucija ne mora biti neosobna. Postoje, dakako, prostitutke koje svoje usluge nude na ulici, gotovo svakom prolazniku; ali isto tako postoje i prostitutke s ograničenim brojem stalnih mušterija, s kojim održavaju individualizirane, prijateljske, osobne odnose. Prema tome, ako se ponižavajućim i stoga nemoralnim smatra neosobni karakter transakcije, argument ne pogađa prostituciju kao takvu, već samo određenom vrstu prostitucije. Međutim, ne mislim da je to zadovoljavajući odgovor na prigovor o neosobnom karakteru najamnog seksa. Jer premda i u komercijalnom seksu, kao i u mnogim drugim uslužnim djelatnostima, postoji mogućnost personalizirane usluge, druga, neosobna vrsta bez sumnje prevladava.

Po mom sudu, taj je prigovor problematičan na drugom, općenitijem nivou. Ne vidim zašto bezlični karakter neke društvene interakcije ili odnosa čini tu interakciju ili taj odnos ponižavajućim. Naši društveni odnosi tek su jednim dijelom osobnog karaktera: odnosi s članovima obitelji, rođacima, prijateljima i poznanicima. Ogromna većina naših društvenih odnosa, naših svakodnevnih interakcija s drugim ljudima, potpuno su bezlični, a drukčije i ne može biti. Nema ničeg osobnog u

²⁸ Vidi J. Richards, *The Sceptical Feminist: A Philosophical Enquiry* (London: Routledge & Kegan Paul, 1980), str. 198-202.

nom odnosu s prodavačem novina, konduktrom u tramvaju, prodavačem u trgovini i bezbrojnim drugim ljudima s kojima dolazim u dodir tijekom dana. I dokle god se u općenu s njima držim normi civiliziranog ponašanja (koje su potpuno formalne i bezlične), u tome nema ničeg lošeg. Nema ničeg lošeg u tome što osobu kod koje kupujem novine vidim isključivo kao prodavača novina i prema njoj se odnosim isključivo kao prema prodavaču novina. To da su naši društveni odnosi najvećim dijelom bezlični može biti tek posljedica ograničenog vremena i energije koje u te odnose možemo uložiti, no ta je bezličnost neizbježna u svakom imalo razvijenom društvu.

Na to se može uzvratiti da su prodaja novina i seksualnih usluga dvije vrlo različite stvari i da neosobni odnos ne predstavlja nikakav moralni problem u prvom slučaju, ali jest nešto ponižavajuće i stoga nemoralno u drugom. No taj odgovor *pretpostavlja* da seks treba biti osobnog karaktera, a to još uvijek nije pokazano. I hedonistička i reproduktivna koncepcija seksa dopuštaju neosobni seks, jedino iz "romantične" koncepcije proizlazi da spolni odnosi ne smiju biti neosobni. U prethodnom odjeljku pokazao sam, nadam se, da "romantična" kritika prostitucije nije naročito uvjerljiva.

Sljedeća dva argumenta nalazimo u citatu iz Russellova djela *Brak i moral*:

Unošenje ekonomskog motiva u seks uvijek je u manjem ili većem stupnju pogubno. Spolni odnosi trebaju biti zajednički užitek, nešto do čega dolazi isključivo uslijed obostrane spontane pobude. Kada to nije slučaj, sve što je u njima vrijedno gubi se. Onaj tko se drugom osobom koristi na tako intiman način pokazuje da ne uvažava drugo ljudsko biće kao ljudsko biće, tj. da mu nedostaje ono iz čega poliče svaki istinski moral. [...] Moral u seksualnim odnosima, kad nije opterećen predrasudama, sastoji se u osnovi u poštovanju drugog ljudskog bića kao osobe i nespremnosti da se ta osoba upotrebljava kao puko sredstvo za vlastito zadovoljenje, bez obzira na njegove ili njene želje [...]. Prostitucija se kosi s tim načelom.²⁹

(2) Tvrdi se da prostitucija ponižava prostitutku zato što se njezin klijent njome služi kao sredstvom. On se prema prostitutki odnosi isključivo na instrumentalan način: za njega ona nije ništa više do sredstvo za njegovo seksualno zadovoljenje. Ako je tako, zar je on ne svodi na puko sredstvo, na stvar, na seksualni objekt i tako je degradira?

²⁹ B. Russell, *op. cit.*, str. 121-122.

Ako bi klijent silovao prostitutku, to bi doista značilo da je tretira bez ikakvog obzira na njene želje i da je tako degradira na puko sredstvo. No kao mušterija, a ne silovatelj, on do svog zadovoljstva dolazi kupovinom, na osnovi međusobnog sporazuma, a ona svoj dio posla obavlja dobrovoljno. Nije točno da mušterija postupa bez obzira na želje prostitutke. Istina, on ne zadovoljava njezine seksualne želje; no prostitutka i ne želi da ih on zadovolji. No on zadovoljava želju prostitutke koja se odnosi na njega: želju za novčanom naknadom. Ono što oni čine nije "zajednički užitek", nešto do čega dolazi isključivo uslijed obostrane spontane pobude³⁰, već promišljena razmjena dobara različitog reda. No ta transakcija ne vrijeđa načelo uvažavanja drugog ljudskog bića kao ljudskog bića dok god u njoj nema prevare ili prinude i dok god svaka strana dobiva ono što želi.

Naše društvene interakcije i društveni odnosi najvećim su dijelom bezlični; oni su isto tako najvećim dijelom instrumentalni. Ni bezličan ni instrumentalan odnos prema drugima nije nemoralan sam po sebi. Baš kao što to da se netko odnosi spram nekoga drugog na potpuno bezličan način ne znači da on ne uvažava status tog drugog kao osobe, ni to da se netko odnosi prema nekome drugom na potpuno instrumentalan način ne znači da on svodi tog drugog na puko sredstvo. U oba slučaja okolnost da se druga strana slobodno i na osnovi poznavanja relevantnih činjenica slaže razriješava postupak o kojem je riječ lakve sumnje, a samim tim i sumnje o degradaciji.

(3) Seks je intiman, možda čak najintimniji dio našeg života. Ne bi li on stoga morao ostati izvan dometa kupoprodajnih odnosa? I nije li ponižavajuće stupiti u nešto tako intimno kao što su spolni odnosi s potpunim strancem i za novac?

Nije. Kao što ističe Lars Ericsson, kad bi najamni seks bio ponižavajući zbog intimnog karaktera spolnih odnosa, morali bismo isto tako osuđiti profesionalnu medicinsku sestru koja se brine za intimnu higijenu pacijenata koji su nemoćni da se brinu sami za sebe. I prostitutka i medicinska sestra "zadovoljavaju važne ljudske potrebe i obje su plaćene da to čine. To što bludnica, za razliku od medicinske sestre, namjerno pruža zadovoljstvo svom klijentu, nije, razumije se, nešto što joj treba slavljati na teret!"³¹

³⁰ L. Ericsson, *op. cit.*, str. 342.

Ovdje bi se moglo prigovoriti da analogija nije valjana, jer su bol i zadovoljstvo s moralne točke gledišta asimetrični: moralni značaj boli znatno je veći nego moralni značaj zadovoljstva. Stoga zadiranje u sferu intimnog kako bi se otklonila ili umanjila bol, kao u slučaju medicinske sestre, može biti moralno prihvatljivo, ali to ne znači da je moralno dopustivo povrijediti granice te sfere u težnji za zadovoljstvom, kao u slučaju najamnog seksa. No ako je tako, što ćemo reći o privlačnoj ženi koja se podvrgne plastičnoj operaciji kako bi joj se povećale (ili smanjile) grudi, s ciljem da postane još privlačnija i tako svoj seksualni život učini još bogatijim i punim zadovoljstva nego što već jest? Čine li ona i kirurg koji obavlja operaciju doista nešto ponižavajuće i nemoralno?

(4) Prostitucija degradira zato što prostitutka za novac ne pruža uslugu poput svake druge, kako bi se moglo pomisliti u prvi mah: zapravo, ima puno istine u staromodnom opisu prostitutke kao "žene koja se prodaje". Što je ponižavajuće, ako ne to?

Taj je prigovor u literaturi obrazložen na dva načina. David Archard nedavno je pokušao pokazati da je prostitutka žena koja se prodaje zato što kupoprodaja o kojoj je riječ uključuje određene uloge i stavove:

Seksualno zadovoljstvo nije [...] tek međuzna roba. Za to zadovoljstvo uvijek je vezano igranje određenih uloga, voljno i nevoljno. Riječ je o ulogama u rasponu od, možda, bezazlenih uloga "onog koji nešto čini" i "onog kojemu se nešto čini", preko "nadmudenog" i "podmudenog", sve do "onog koji ponižava" i "onog koga ponižavaju". Tako, kad netko kupuje "seks", on od svog partnera također kupuje određenu seksualnu ulogu, a zbog toga prostitutka nije jednostavno neutralni razmjenjivač neke robe i ništa više.

Posve konkretno,

Ako ja kupujem (a vi dobrovoljno prodajete) vašu pokornost, ponižnost, vaše laskanje ili servilnost, ne može se lako provesti razlika između vas kao "prodavača" i "robe" koju ste odlučili prodati. Cjelokupna vaša osoba umiješana je u tu razmjenu. Tako je i s prodajom seksa.³¹

Međutim, komercijalni seks ne mora sadržavati pokornost, ponižnost, laskanje ili servilnost prostitutke prema klijentu. Ti stavovi i "uloga" za koju se tvrdi da je u stavovi konstituiraju nisu integralni dio takvog seksa; da li, kada, i u kojem stupnju takvi stavovi karakteriziraju kupoprodaju

³¹ D. Archard, "Sex for Sale: The Morality of Prostitution", *Cogito*, vol. 3 (1989), str. 49-50.

seksualnih usluga empirijsko je pitanje na koje se ne može dati jednostavan, nupćen odgovor. (Usto, oni koji, svjesno ili nesvjesno, fenomenu prostitucije pristupaju s "romantične" točke gledišta, po pravilu ističu da spolni odnosi s prostitutkama pružaju tek osiromašen ili čak mračan doživljaj zbog toga što one svoj posao često obavljaju brzo, mehanički, na bezličan i bezosjećajan način.)

Štoviše, neke uslužne djelatnosti koje nemaju nikakve veze sa seksom često uključuju, i očekuje se da uključuju, neke od stavova koje Archard pripisuje prostitutki. Primjeri tog fenomena razlikuju se od jedne do druge kulture; konobar i frizerka mogli bi biti primjeri karakterističan za našu kulturu. Spomenuti stavovi su, bez sumnje, moralno problematični; no to nije argument protiv bilo kojeg poziva u kojem bi se oni mogli iskazivati, već protiv samih tih stavova, protiv pojedinaca koji možda i nesvjesno takve stavove iskazuju i protiv društvenih konvencija koje tome pogoduju.

Drugi način argumentacije u prilog tvrdnje da je prostitutka žena koja se prodaje usredotočuje se na pojam osobnog identiteta. Taj argument nalazimo u radovima Carole Pateman.³² Ona najprije ističe da je usluga koju prostitutka pruža za novac vezana za njeno tijelo na način koji ne karakterizira ni jednu drugu uslužnu djelatnost: seks i seksualnost ili kvalitativna naša tijela, što nije slučaj s radnom snagom i sposobnostima ili kvalifikacijama koje iznajmljujemo u drugim profesijama. "Seksualnost i tijelo su [...] integralno vezani za koncepcije 'ženskog' i 'muškog'; sve su to konstitutivni čimbenici naše individualnosti, našeg osjećaja osobnog identiteta."³³ Prema tome, kad seks postane roba, ljudska tijela i ljudska bića kao osobe pretvaraju se u robu.

No ako je tako, što je s našim etničkim identitetom? Kad me pitaju tko sam, nije li moja etnička pripadnost nešto što ću u pravilu spomenuti kao jedan od najvažnijih podataka? Složno li se da je etnički identitet neke osobe također konstitutivni čimbenik njezine individualnosti, njezina osjećaja osobnog identiteta, što ćemo reći o osobi koja napravi autentičnu tvorevinu narodne umjetnosti i potom je proda? Što ćemo reći o pjevaču koji održa koncert narodne muzike za koji se prodaju ulaznice? Prodaju li se i oni i time čine nešto ponižavajuće i nemoralno?

³² C. Pateman, "Defending Prostitution: Charges against Erisson", *Ethics*, sv. 93 (1982/3): *The Sexual Contract* (Cambridge: Polity Press, 1988), Ch. 7.

³³ C. Pateman, "Defending Prostitution", str. 562.

Odgovor na to po svoj će prilici biti da naša etnička pripadnost nema tako velik, zapravo ključni značaj za naš osobni identitet kao što je to slučaj s našim spolom. Premda ljudi po pravilu navode svoju etničku pripadnost kao važan dio objašnjenja tko su, ima i mnogo iznimaka. Ima pojedinaca koji su nekad vlastiti identitet određivali i pomoću svoje etničke pripadnosti, ali su se potom distancirali ne samo od svoga naroda već i od ideje da etnička pripadnost treba biti integralni dio samosvijesti pojedinca. Ima i pojedinaca koji su oduvijek bili tog mišljenja (možda zato što su odgojeni na kozmopolitski način). Takvi pojedinci ne misle da je njihov osjećaj osobnog identiteta manjkav, pa ni mi nemamo pravo da ga proglasimo takvim. Kad je riječ o spolu, nema analognih primjera, svako o sebi misli kao o muškarcu ili ženi, a kakvo god da je shvaćanje nekog pojedinca o tome što znači biti muškarac ili žena, to je shvaćanje bitno vezano za seksualnost tog pojedinca. Spol je nešto mnogo važnije nego li etnički identitet; on je mnogo značajniji za naš osjećaj osobnog identiteta nego što je etnička pripadnost ili bilo što drugo što bi se moglo smatrati relevantnim.

Možda je to točno.³⁴ No ako je to razlog da tvrdimo da prostitutka prodaje svoje tijelo i da je osudimo kao ženu koja se prodaje, nećemo li morati isto to kazati i o dojilji i majci-surogatu? Tijelo i spol dojilje i majke-surogata imaju isto toliko ključnu ulogu u tome što one čine kao i tijelo i spol prostitutke; one to čine za novac, baš kao i prostitutka. Nije mi poznato da je iko tvrdio kako ima nečeg ponižavajućeg ili nečeg nemoralnog iz ikojeg drugog razloga, u tome što dojilja čini; stoga vjerujem da je ona dobar protuprimjer argumentu koji iznosi Carole Pateman.

Surogatno je materinstvo na prvi pogled manje uspio protuprimjer, jer je pitanje o njegovoj prirodi i moralnom statusu predmet oštre kontroverze. Međutim, nema potrebe upuštati se u raspravu o toj temi.³⁵ Jedini prigovor surogatnom materinstvu koji je relevantan za problem prosti-

³⁴ Za argumentaciju u prilog suprotnoj tvrdnji vidi A. Appiah, "But Would That still Be Me? Notes on Gender, 'Race', Ethnicity, as Sources of 'Identity'", *The Journal of Philosophy*, sv. 87 (1990).

³⁵ O argumentima za i protiv vidi *Report of the Committee of Inquiry into Human Fertilisation and Embryology* (London: HMSO, 1984), pogl. 8; M. Warnock, "The Artificial Family", i M. Lockwood, "The Warnock Report: A Philosophical Appraisal", u M. Lockwood (ur.), *Moral Dilemmas in Modern Medicine* (Oxford: Oxford University Press, 1985).

tucije glasi "da je nesposjivo s ljudskim dostojanstvom da se žena služi svojom materinicom kao izvorom zarade i da se prema njoj odnosi kao prema inkubatoru za tuđe djetete".³⁶ No nema objašnjenja *zašto* je to nesposjivo s ljudskim dostojanstvom. Štoviše, ne vidi se kako bi to moglo biti nesposjivo s ljudskim dostojanstvom, ako to dostojanstvo dopušta da se žena služi svojim dojkanima u svrhu zarade i da se prema njima odnosi kao prema izvoru mlijeka za tuđe djetete. A ako doista nije, zašto bi bilo nesposjivo s ljudskim dostojanstvom da se žena služi svojim spolnim organima i seksualnim vještinama u svrhu zarade i da se prema njima odnosi kao prema izvoru zadovoljstva za drugo ljudsko biće?

ZAKLJUČAK

Razmotrio sam niz argumentata u prilog tvrdnji da je prostitucija nemoralna i pokušao sam pokazati da nijedan od njih nije uvjerljiv.³⁷ Ako mi je to pošlo za rukom, sve dok netko ne iznese nove, uvjerljivije argumente u prilog moralnoj osudi prostitucije, oni koji su spremni da o seksualnoj etici uopće, a o prostituciji napose, prosuduju racionalno, bez predrasuda, morat će se složiti da prostitucija nije nemoralna.³⁸

Pisuci o pornografiji – pojavi koju su religija i tradicionalni moral osuđivali i progonili tijekom stoljeća, kao i prostituciju, a koja je danas, baš kao i prostitucija, pod udarom feminizma – G. L. Simons kaže da su

³⁶ *Report*, str. 45.

³⁷ U ovom članku ne raspravljam o onim argumentima protiv prostitucije koji su, po mom sudu, već etički pobijeni. Vidi L. Ericsson *op. cit.*, o argumentima da prostitucija optinjenuje i potiče komercijalizaciju društva, da ona predstavlja ekstremni primjer nejednakosti muškaraca i žena, da predmet tako elementarne ljudske potrebe kao što je seks ne treba prodavati i kupovati te o marksističkoj kritici prostitucije, i L. E. Lomasky, "Gift Relations, Sexual Relations and Freedom", *The Philosophical Quarterly*, sv. 33 (1983), o argumentu da naganni seks obvezuje seks motiviran osjećajima bliskosti, ljubavi i sl.

³⁸ Točnije, da prostitucija nije nemoralna ako se riječ "nemoralna" upotrebljava u uobičajenom značenju, tj. kao izraz moralne osude. Kad kažemo, na primjer, da je nemoralno krasti, time ne želimo reći da krada nije idealan način odnošenja prema tuđem vlasništvu ili integralni dio dobrog života ili najbolji način upotrebe vještih prstiju ili pak nešto što bismo preporučili kao karijeru svojoj maloljetnoj kćeri. "Nemoralno je krasti" izražava moralnu osudu krade i implicira da je prikladno primijeniti pritisak moralne sankcije na one koji krade. Razumije se, oni koji odluču da riječ "nemoralno" upotrebljavaju u nekom širem, razblaženom smislu, mogu i dalje tvrditi da je prostitucija nemoralna.